

Clarendon Press, 1969. – 218 p.; **26.** Ruschenbusch E. Der Beginn des 2. punischen Krieges // *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte.* – Vol. 27. – No 1 (1st Qtr., 1978). – P. 232-234; **27.** Simms D. L. Archimedes and the Invention of Artillery and Gunpowder // *Technology and Culture.* – Vol. 28, No 1 (Jan., 1987). – P. 67-79; **28.** Tarn W. W. *Hellenistic Military and Naval Developments.* Cambridge: Cambridge University Press, 1930. – 171 p.; **29.** Whitehorn J. N. The Catapult and the Ballista // *Greece & Rome.* – Vol. 15. – No 44 (May, 1946). – P. 49-60; **30.** Wise T. *Armies of the Carthaginian wars. 265 – 146 BC.* – London: Osprey publishing, 1982. – 45 p.

УДК 94:623.444(=131.1)(477.75)«13/14»

Анатолій КУЗЬ

ДРЕВКОВА ЗБРОЯ ВІЙСЬКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ ГЕНУЕЗЬКИХ КОЛОНІЙ КРИМУ XIV-XV СТ.

У статті автор робить спробу проаналізувати древкову зброю, що використовувалася в генуезьких колоніях Криму місцевими гарнізонами та ополченням у період пізнього середньовіччя (XIV-XV ст.). На основі поглибленого аналізу середньовічних лігурійських текстів подано розгорнуту характеристику різних типів списів, алебард та дротиків. Простежено еволюційні зміни в розвитку древкової зброї та її особливості. Дані писемних джерел дослідник доповнив описом археологічних знахідок та зображальними джерелами. У висновках підкреслено важливу роль цього типу озброєння в оборонній доктрині колоній.

Ключові слова: спис, древно, тип, колонія, генуезці, алебарда, еволюція, дротик, термін, зброя, війська, джерело, галея, гарнізон, вістря.

Анатолій КУЗЬ

ДРЕВКОВОЕ ОРУЖИЕ ВОЕННЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ГЕНУЭЗСКИХ КОЛОНИЙ КРЫМА XIV-XV ВВ.

В статье автор делает попытку проанализировать древковое оружие, которое использовалось в генуэзских колониях Крыма местными гарнизонами и ополчением в период позднего средневековья (XIV-XV вв.). На основе углубленного анализа средневековых лигурийских текстов представлена развернутая характеристика разных типов копий, алебард и дротиков. Прослежены эволюционные изменения в развитии древкового оружия и его особенности. Данные письменных источников автор дополнил описанием археологических находок и изобразительными источниками. В выводах подчеркнута важная роль этого типа вооружения в оборонительной доктрине колоний.

Ключевые слова: копье, древно, тип, колония, генуэзцы, алебарда, эволюция, дротик, термин, оружие, войска, источник, галея, гарнизон, остриё.

Anatoliy KUZ'

**POLEARMS MILITARY UNITS GENOESE COLONIES
OF THE CRIMEA XIV-XV CENTURIES**

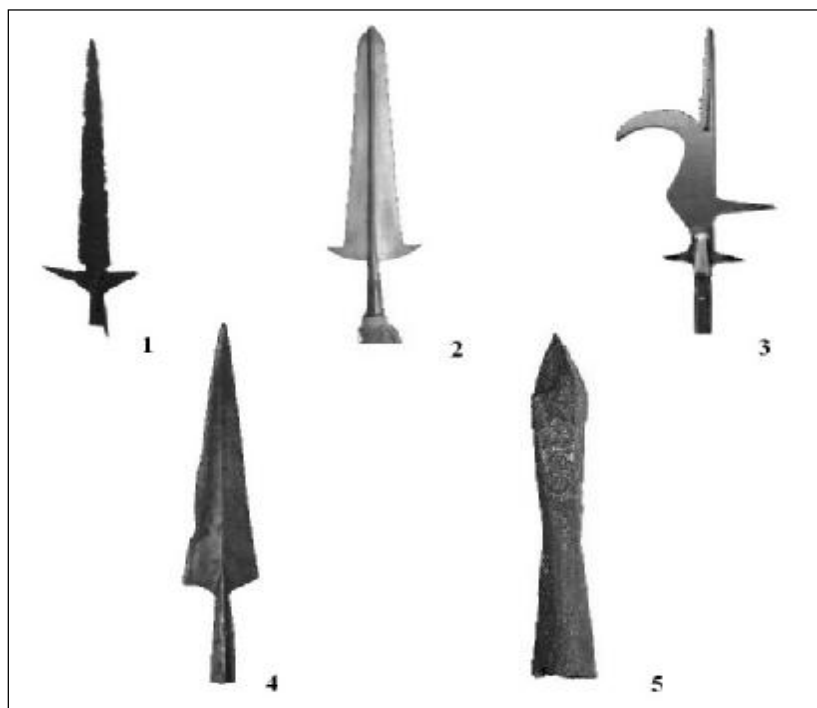
The author attempts to analyze the pole arms, which was used in the Genoese Crimean colony of the local garrison and militia in the late Middle Ages (XIV-XV cc.). In-depth analysis of the Ligurian medieval texts presented detailed description of different types of spears, halberds and darts. Traced the evolutionary changes in the development of polearms and its features. These written sources, the author added the description of archaeological finds and pictorial sources. The findings underscored the important role of this type of weaponry in the defense doctrine of the colonies.

Key words: lance, shaft, type, colony, Genoese, halberd, evolution, dart, term, weapons, army, source, galea, garrison, bill.

Склад зброї та її розвиток залежали від географічного положення тієї чи іншої країни, а також від її конкретного культурного історичного розвитку. Генуезький комплекс озброєння розвивався в контексті історичного розвитку озброєння всього Апеннінського півострова. У цьому зв'язку древкова зброя не становить якогось винятку. Її місце в комплексі озброєння генуезького найманця чи ополченця важко переоцінити. Актуальність дослідження списа та його варіацій, які використовувалися в кримських генуезьких колоніях, і зокрема, в самій Кафі, зумовлена відсутністю будь-якого більш менш ґрунтовного аналізу даного виду зброї у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Проте писемні джерела, підкріплені археологічними знахідками, дозволяють здійснити розширений огляд древкової зброї та умов її використання в даному регіоні.

Спис – холодна зброя у вигляді довгого ратища, на кінці якого розміщено вістря. Форма його може бути найрізноманітнішою. Спис, як правило складався з таких елементів: а) вістря; б) втулки; в) ратища або древка; г) обуха (наконечник на протилежному до вістря кінці списа) [20, с. 196; 23, с. 300-301].

У середньовічних хроніках та літературних творах можна зустріти безліч назв древкової зброї, що використовувала піхота, проте досить важко з цілковитою упевненістю сказати, яка назва відповідала конкретному типу зброї. Перші достовірні дані про древкову зброю в генуезькій Кафі містяться в морському законодавстві Генуезької республіки. За статутами Оффіції Газарії, яка в XIV ст. управляла справами факторій та морської торгівлі, а пізніше, з XV ст. – морською навігацією, можна простежити як озброєння морських суден, так і окремі поставки зброї в колонії. Наприкінці літа 1316 р. до Кафи з Генуї було відправлено велику партію зброї та захисного спорядження. Серед цієї зброї значилися 50 «довгих списів» (*lanzie longe*) та 50 списів, що називалися «*lanzie clavarine*» [8, р. 409; 27, с. 826; 44, р. 366-367]. Призначалися списи, очевидно, для укомплектування місцевого гарнізону та арсеналу міста. Спис у лігурій-

Основні типи генуезької древової зброї:

1 – кіаваріна; 2 – протазан; 3 – ронкона; 4 – спис; 5 – веретон.

ській латині позначався загальними термінами *lanze*, *lancea*, *lancia*, *lanzo*. Як правило, слово-приставка до цього терміна часто уточнювало вид списа або його призначення. В даному випадку для нас важливим є визначення етимології слова «*clavarine*» в середньовічній латині. На нашу думку, це описка італійського слова «*chiaverina*», що позначало спис середнього розміру [34, р. 238; 38, р. 634; 50, р. 155]. Такі списи використовувала як піхота, так і кіннота. Вони часто входили в комплекс озброєння генуезьких галей в XIV ст. [8, р. 368, 369]. Кіаваріну часто порівнюють зі списками типу *протазан*, вважаючи, що вона була раннім прототипом цієї зброї. Як і піка, ця зброя мала довге і тонке древо. Характерною особливістю кіаваріни, як і протазана, була наявність на наконечнику в площині леза трикутних вушок, що закінчувалися широким коротким лезом гострої форми [43, р. 289-312]. Десь у період між 1400 та 1500 рр. вона плавно перейшла у форму протазана. Уже в 1474 р. в арсеналі Кафими бачимо не кіаваріну, а її удосконалений варіант – протазан [5, р. 1000]. З середини XV ст. така назва списа в Італії починає зникати з сторінок тодішньої літератури, проте її ще можна знайти в лицарській поемі Луїджі Пульчі «Морганте», що вийшла у світ приблизно 1483 р. [9, III, 5.2]. Кіаваріна була досить поширена в Швейцарії та в Священній Римській імперії у XV-XVI ст. Тут вона називалася «*Flügellanze*», що перекладається як «крилатий спис» або «крилата піка» [43, р. 289-291; 49, s. 133-140, taf. 17, 24]. У XIV ст. італійські списи отримали подальший розви-

ток, що відбивало їх значущість у війні. Якщо раніше наконечник списа мав довжину від 30 до 45 см, а древко від двох до трьох метрів, то з XIV ст. вони стають значно довшими [25, с. 28]. У лігурійських джерелах часто зустрічаються довгі списи у визначенні *aste lanciarum longarum, lancijs longis, lanza longe* [8, р. 326, 357, 368, 369, 409; 5, t. VI, р. 949-950; t. VII, р. 1000; 42, р. 468, 472, 474, 477, 482, 483, 485].

Ввезення холодної зброї в Кафу для потреб місцевих гарнізонів у XIV – XV ст. невпинно зростало. Кожен заможний торговець, ремісник чи знатний нобиль, що служили в міському ополченні, зобов'язані були мати хоча б елементарну зброю для захисту. Уже в актах Боццоло 1371 р., що стосувалися продажу з аукціону майна покійного нотаріуса, перелічено комплекс озброєння, де значилися 3 списи (*speti*), 2 бойових списи (*lancia*) та інші списи (*clavurina, tereta?*) [15, с. 42-43; 30, р. 219-223]. Згідно із записами масаріїв Кафи, комуна у 70-х рр. витратила більше 72 соммо 6 697 аспрів на придбання зброї в Генуї та Неаполі. Це були пластинчасті лати, шоломи, щити, мечі, списи та стріли для арбалетів [29, р. 397, 441-442].

У XV ст. основні поставки зброї до колоній здійснювалися Банком св. Георгія. Протягом 1453-1454 рр. для зміцнення обороноздатності Кафи сюди з Генуї та Хіоса були відправлені галей з великою кількістю зброї, в тому числі й древкової [5, t. VI, р. 47, 127-128, 131-132, 134-135]. У липні 1454 р. адміністрація Кафи просила для потреб колоній прислати не тільки найманців і вогнепальну зброю, але навіть списи «для беззахисного народу», а також будь-яку зброю для захисту міста [14, с. 211]. Основні запаси зброї комуни Кафи зберігалися у вежах св. Константина, Станталіс і св. Антонія [2, с. 724].

Для потреб генуезьких колоніальних військ принаймні у XV ст. могли використовуватися списи місцевого виробництва, що виготовлялися у зброярських майстернях Кафи та Солдайї [5, t. VII, doc. LCCCCXLVI; 19, с. 139; 26, с. 149-150]. Списи різних розмірів у XIII-XIV ст. згадуються і в числі військового спорядження морських суден – галей (*galea*) [45, р. 110-111; 51, р. 29-30].

Використання списів генуезцями у Криму підтверджують і зображальні джерела. Зокрема, відомі фрески із зображенням покровителя Генуезької республіки св. Георгія на коні зі списом у руках. Такі малюнки відомі в Судаку та Фуні (біля с. Лучисте Алуштинського району) [11, с. 142, рис. 7; 18, с. 157-159, рис. 5; 22, с. 288-289]. Характерною особливістю фунського рисунка є таранний удар списом, який св. Георгій завдає дракону, що свідчить про хороше знання художником сучасного йому прийому ведення бою цим видом ударно-колючої зброї [17, с. 179]. На жаль, визначити тип списа, зображеного на малюнку, важко через схематичність і примітивність останнього.

Відзначимо також, що важка генуезька піхота, озброєна довгими списками, перебувала на службі не тільки в метрополії та її колоніях, а й як наймана військова сила в окремих іноземних арміях. Генуезька піхота в

образі пізніх руських джерел з історії Куликовської битви (1380 р.) змальовується з довгими списами, що наводили жах у руських дружин [16, с. 123]. І хоча сама участь генуезців у рядах армії золотоординського бекляребека Мамаю піддається сумніву і є можливою вигадкою, проте образ генуезького найманця, озброєного древковою зброєю, в даному випадку є показовим.

У XIII – XIV ст. в Італії досить поширеними були легкі списи *falce* або *falcione*, що мали серпоподібну форму і використовувалися в основному ополченцями [39, р. 55]. Використання таких списів у генуезьких колоніях не підтверджено документами, проте в Генуї вони були відомі і використовувалися [46, р. 91, 96, 104]. Пізніше цей тип списа перейшов у форму списа (алебарди) *ронконе*.

Серед озброєння генуезьких морських підрозділів фіксуються ще два можливих типи списів: *lanzie bone* та *lanzie guascuate* [8, р. 326]. Якщо в першому випадку це могли бути звичайні списи хорошої якості, то в другому – списи певного типу. Термін «*guascuate*» важко піддається інтерпретації та немає чіткого пояснення. Не виключено, що це були невеликі списи для метання, на зразок дротика. Схоже до вище згаданого терміна іспанське «*guaigo*» (невеликий спис, дротик) [32, р. 57] могло трансформуватися в італійське «*giavellotto*» [28, р. 532], яке при публікації помилково записали у формі «*guascuate*».

У XV ст. древкова зброя проходить певну модернізацію і вдосконалюється у відповідності з веденням бою. Крім довгих, з'являються нові варіації списа. Генуезький арсенал Кафи поповнюється таким типом списа, як *протазан*. За описом масаріїв 1474 р., в запасниках міста зберігалося 722 залізних наконечники для протазанів, складених у двох ящиках (*ferra pro partexanis in duabus capsietinis septingente viginti duo*) [5, t.7, р. 1000]. Протазан мав довгий, широкий і плоский металевий наконечник, насаджений на довге (2,5 м і більше) древно. Характерною його особливістю є наявність у площині леза вушок різної довжини та конфігурації. У найдавніших протазанів вушка були малого розміру і згодом цей вид зброї часто поєднували з алебардою, придумуючи безліч варіацій.

На думку В. Мица, серед поставок зброї, що були організовані протекторами Банку св. Георгія в Кафу, були також і списи, названі *lazanie* (*lazagne*). Переклад даного військового терміна має певні складнощі. Кримський дослідник перекладає цей термін як списи [21, с. 236]. Можливо, він аргументує це співзвучністю слів «*lazanie*» та «*lanzie*» і помилкою в написанні. Така описка в принципі могла існувати. Проте в італійській мові є термін «*lasagna*», що перекладається як «лазанья» – відома італійська страва. Хоча страва, як вважають, виникла в Італії, саме слово походить від грецького *lasana* або *lasanon*, що означає «гарячі пластини» або «виставляти на горщик», «нічний горщик». Слово було пізніше запозичене в римську епоху як *lasanum*, що означає «котел для приготування їжі» або «горщик, посудина» [41, р. 1004]. Призначення таких посудин могло бути різ-

номанітним, проте не виключено, що вони використовувалися для вибухових сумішей або «грецького вогню». Грецьким вогнем називалася запальна суміш, що застосовувалася у військових цілях в часи середньовіччя. Вперше вона була вжита візантійцями в морських битвах. Точний склад грецького вогню невідомий. Туди могла входити сірка, селітра, негашене вапно, олія та інші компоненти [31, р. 134-137; 40, р. 217-226].

Дротики у порівнянні зі звичайними списами використовувалися в меншій мірою і рідко фіксуються у генуезьких писемних джерелах. Дротик – метальна зброя, що являє собою спис, дещо зменшений і полегшений у порівнянні зі списами для кінного або рукопашного бою (як правило, має загальну довжину близько 1,2-1,5 м) і відповідним чином врівноважений для зручності метання. Нам відомі два основних типи дротиків, що були на озброєнні в генуезькій Кафі: дард і веретон. Проте не завжди вони використовувалися як списи. Обидва типи згадуються в описі 1474 р. Зокрема, 155 одиниць «*aste dardarorum*» числилися в переліку озброєння [5, t.VII, р. 1000].

Дарда (дард) – європейський дротик для пішого бою. Іноді на його держаку кріпили два валики, щоб рука не зісковзувала з древка при ударі. Конструкція цього списа однозначно не визначена. Назва зброї походить від італійського «*dardo*» (стріла, метальний спис, дротик). На думку В. Бехайма, це був легкий дротик з плоским гострим наконечником і з пір'ям, подібно стрілі. Зброєзнавець пов'язує назву з арабським «джірід» (*djerid* – дротик). Ймовірно, дард європейці запозичили у маврів під час походів Каролінгів в Іспанії, як це можна припустити з іноді згадуваного написання *algier*. Дротик вперше згадується в «Пісні про Роланда» [12, с. 228]. А уже починаючи з XII століття ця назва поширилася на звичайні піхотні списи і збереглася в цьому значенні до XVII ст. Такий вид дротика широко використовувався у Столітній війні, в основному французами та генуезцями. У хроніці Бертрана дю Геклена згадуються 20 тисяч генуезців, озброєних дардами: «*Et vint mille Genoiois, qui vont tous Dars lanzant*» [36, col. 009a]. Також ця зброя часто фіксується у переліках озброєння тих часів [4, р. 49, 56, 60, 80, 102; 37, р. 280-281; 6, р. 135, 475]. Дард згадується з різними металевими списами в інвентарних книгах цейнгаузів аж до 1647 р. У XVI-XVII ст. словом «дарда» іменувалися піки, що служили як знаки відмінності для унтер-офіцерів польської піхоти.

Інший тип металевого дротика «веретон» часто зустрічається в генуезьких документах. У Генуезьких анналах згадуються металеві дротики для дальнього бою (*jaculis Veretonorum a longe bellantes*) [10, р. 1282]. «*Verrettone*» з італійської перекладається як металевий спис, дротик. Проте в епоху пізнього середньовіччя це слово також вживалося для позначення стріли від арбалета. У лігурійській латині існував термін «*veretonus*», яким пояснюють довгу стрілу для балісти з масивним залізним наконечником [33, р. 397]. Арбалетні стріли мали різну форму і конструкцію, вони призначалися для баліст. Р. Пейн-Голуей у своїй книзі з

історії арбалета відзначає значну обертальну силу веретона, що надавалася йому внаслідок спіралеподібного кріплення пера, або матеріалу, що його заміняв [24, с. 25]. У кримських колоніях веретони використовувалися як снаряди для різного роду баліст, і тільки зрідка – як списи для ведення бою.

Наявність дротиків або списів у генуезьких колоніях підтверджується археологічними знахідками у Кафі (Феодосія) та Чембало (Балаклава). Серед предметів озброєння з Кафи при археологічних розкопках у польові сезони 1992 – 1996 рр. було знайдено наконечник списа [13, с. 19]. В Чембало, на розкопі у південно-східній частині барбакану вежі Барнабо Грілло виявлено фрагмент наконечника дротика XV ст. Його залізний наконечник має зрізано-конічну форму, загострена частина виробу з квадратним зрізом. Верхній кінець дротика обламаний. Довжина фрагмента – 14 см, довжина втулки – 7,5 см, її діаметр – 2,0 -3,5 см [1, с. 90].

Окрім різного роду списів та дротиків, на озброєнні кафинського ополчення принаймні в останні роки існування генуезької Кафи (50-70-ті рр. XV ст.) були і алебарди. Цей вид зброї являє собою лезо сокири, увінчане колючим вістрям і з гострим шипом (гаком) з протилежного боку. Такий наконечник закріплювався на держаку завдовжки від 1,8 до 2,4 м за допомогою цвяхів, як правило, вбитих крізь довгі обкладки – лангети. Лангети розташовувалися вздовж древка від його вершини до основи. Цвяхи могли забиватися з одного боку, пробиваючи держак наскрізь до отвору в протилежні лангети, де вони розклепуються, в іншому випадку

Фрагмент перелицьованого надгробка з Фуни.
Графіті з зображенням св. Георгія (За В. П. Кирилком).

вони розташовувалися в шаховому порядку і, проходячи через протилежний лангет, загиналися. Вага наконечника була близько 2 кг і залежала від розмірів леза. Першу писемну згадку про алебарди знайдено в поемі Конрада Вюрцбурзького про Троянську війну, написаній десь до 1287 р., де йдеться про 6 000 воїнів, більшість з яких озброєні алебардами [48, р. 3-14, 27; 35, р. 296]. Алебарди були більш поширені у вживанні, аніж бойові сокири, поодинокі знахідки яких відомі в Чембало [3, арк. 5]. Серед військового майна в арсеналах генуезьких міст Криму були в основному алебарди типу *ронконі*. Ронкона (Roncone, Rosschinder, Italian Bill) – зброя комбінованого типу, яка мала прямий клинок з округлим лезом, колючим вістрям і кількома шипами на лезі та обуху. Вона застосовувалася аналогічно алебарді, проте була легшою і, внаслідок цього, менш ефективною проти обладунків. У Лігурії такі алебарди ще називали *roncilus* або *roncola*, інколи *roncora* [47, р. 193]. За морським законодавством Генуї, у 1344 р. ронконами укомплектовувалися галієї Романії і Сирії, а за декретом 1340 р. – галієї, що плавали до Фландрії [8, р. 326, 357]. У 1474 р. ополчення Кафи мало двадцять сім екземплярів цієї зброї, серед яких три алебарди зношених, поганої якості [5, t. VII, р. 1000].

Підсумовуючи всі наведені вище факти, варто зазначити, що древкова зброя, яку використовували генуезці у своїх кримських колоніях, відображала тенденції розвитку та модернізації списа і його варіацій на Апеннінському півострові у період пізнього середньовіччя. Якісні характеристики списа, алебарди чи дротика залишалися однаковими як у метрополії, так і в колоніях генуезців. Місцеве виробництво цієї зброї могло бути як у Кафі, так і в Солдайї, де існували зброярські майстерні з виготовлення та ремонту озброєння. При цьому наявність значної кількості такої зброї в арсеналі Кафи говорить про її необхідність та ефективність у генуезькій оборонній доктрині.

Джерела та література: 1. Адаксина С. Б., Кирилко В. П., Мьщ В.Л. Отчёт об археологических исследованиях средневековой крепости Чембало (г. Балаклава) в 2003 году. – Санкт-Петербург; Симферополь, 2004. – 253 с. 2. Устав для генуезских колоний в Черном море / Пер. В. Юргевича // ЗООИД. – Одесса, 1863. – Т. V. – С. 629-816. 3. Щербакова В. С. Отчет о раскопках в р-не крепости Чембало за 1987 г. (рукопись) // Научный архив НЗХТ. – Д. №2841. – 21 л. 4. Chronique de Bertrand du Guesclin / publ. E. Charriire. – Paris, 1839. – Т. 2. – 616 p. 5. Codice diplomatico delle colonie Tauro-Liguri durante la Signora dell'Ufficio di S. Giorgio (MCCCCLIII – MCCCCLXXV) / Ed. A. Vigna // Atti della Societa Ligure di storia patria. – Genova, 1868. – Т. VI. – 981 p.; 1879 (1881). – Т. VII. – 1067 p. 6. Giustiniani A. Annali della repubblica di Genova. – Genova, 1854. – Т.1. – 559 p. 7. Giustiniani A. Annali della repubblica di Genova. – Genova, 1854. – Т.2. – 767 p. 8. Impositio Officii Gazarie / ed. L. Sauli // НРМ. – Turin, 1838. – Т. II. – P. 306-430. 9. Pulci L. Morgante: volume primo / a cura di Franca Ageno. – Milano : A. Mondadori, 1994. – Т. 1. – 1179 p. 10. Stella G. Annales Genuenses / A cura di L. A. Muratori // Rerum Italicarum Scriptores. – Mediolani, 1730. – Vol. XVII. – Pt. 2. – P. 952-1318. 11. Баранов И. А.

Зальное купольное здание в Судакской крепости // Археология Крыма. – Симферополь, 1997. – Т. II. – № 2. – С. 131-154. **12.** Бехайм В. Энциклопедия оружия / Пер. А. Н. Кирпичникова. – СПб.: АО «Санкт-Петербург оркестр», 1995. – 576 с. **13.** Бочаров С. Г., Джанов А. В. Предметы вооружения XIV-XV веков из генуезских городов Восточного Крыма // Оръжие и снаряжение през късната античност и средновековието IV-XV в.: резюмета международна конференция, 14 – 16 септември 2000 г. – Варна, 2000. – С. 19-20. **14.** Данилова Э. В. Каффа в начале второй половины. XV в. (по документам «Codice») // Феодалная Таврика. Материалы по истории и археологии Крыма. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 189-213. **15.** Еманов А. Г. Север и Юг в истории коммерции: На материалах Кафы XIII-XV вв. – Тюмень, 1995. – 225 с. **16.** Каргалов В. В. Полководцы X-XVI вв. – М.: ДОСAAF, 1989. – 334 с. **17.** Кирилко В. П. Крепостной ансамбль Фуны 1423-1475 гг. – К.: Стилос, 2005. – 269 с. **18.** Кирилко В. П., Мыц В. Л. Крепость Фуна в системе обороны княжества Феодоро // Византийская Таврика: Сб. науч. тр. (к XVIII конгрессу византинистов). – К.: Наукова думка, 1991. – С. 147-171. **19.** Колли Л. Падение Каффы. Последние годы генуезских поселений в Крыму (1466-1475) // Известия Таврической ученой архивной комиссии. – 1918. – № 54. – С. 129-171. **20.** Контамин Ф. Война в средние века / Пер. с фр. Ю. П. Малинина, А. Ю. Карачинского, М. Ю. Некрасова. – СПб.: Ювента, 2001. – 416 с. **21.** Мыц В. Л. Каффа и Феодоро в XV веке. Контакты и конфликты. – Симферополь: Универсум, 2009. – 528 с. **22.** Мыц В. Л. Раскопки в Горном Крыму // АО 1980 года. – М.: Наука, 1981. – С. 288-289. **23.** Окшотт Е. Археология оружия. От бронзового века до эпохи Ренессанса / Пер. с англ. М. К. Якушиной. – М.: Центрполиграф, 2006. – 398 с. **24.** Пейн-Голлуэй Р. Книга арбалетов. История средневекового метательного оружия. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. – 415 с. **25.** Терещенко Д. Г. Средневековые армии итальянских городов // Военно-исторический альманах «Солдат». – 2000. – № 66. – С. 2-28. **26.** Фронджуло М. А. Раскопки в Судак // Феодалная Таврика. Материалы по истории и археологии Крыма. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 139-150. **27.** Юргевич В. Н. Примечания к уставу 1449 года // ЗООИД. – Одесса, 1863. – Т. V. – С. 816-837. **28.** Arobba D., Mannoni T., Murialdo G. San Antonino: un insediamento fortificato nella Liguria bizantina. – Bordighera-Firenze, 2001. – Т. 2. – 835 p. **29.** Balard M. La Romanie Genoise (XIII – debut du XVe siecle). – Roma; Genova, 1978. – Vol. I-II. – 1008 p. **30.** Baletto L. Genova. Mediterraneo. Mar Nero (sec. XIII-XV). – Genova, 1976. – 305 p. **31.** Bargigia F., Settia A. La guerra nel Medioevo. Cultura e pensiero. – Roma: Jouvence, 2007. – 188 p. **32.** Boselli C. Spagna: Lingue. Dialetti. Folclore. – Milano, 1939. – 179 p. **33.** Calvini N. Nuovo glossario medievale ligure. – Genova: Civico Istituto Colombiano, 1984. – 417 p. **34.** Caro Annibal. Amori pastorali / A cura di E. Garavelli. – Manziana: Vecchiarelli, 2002. – 290 p. **35.** DeVries K., Smith R. Medieval weapons. An illustrated history of their impact. – Santa Barbara: ABC-CLIO, 2007. – 333 p. **36.** Du Cange. Glossarium mediae et infimae latinitatis / ed. L. Favre. – Niort, 1884. – Т. 3. – 642 p. **37.** Guglielmotti A. Vocabolario marino e militare. – Roma: Voghera Carlo, 1889. – 1009 p. **38.** Manuzzi G. Vocabolario della lingua italiana. – Firenze, 1833. – Т. 1. – 1833 p. **39.** Nicolle D. Italian militiaman 1260-1392. Weapons. Armour. Tactics. – Oxford: Osprey publishing, 1999. – 64 p. **40.** Nuovo dizionario universale tecnologico o di arti e mestieri. – Venezia, 1839. – Т. XXIV. – 444 p. **41.** Oxford Latin Dictionary / Ed. P. G. W. Glare. – Oxford, 1968-1982. – Fasc. I-VIII. – 2126 p. **42.** Pardessus J. M. Collection de lois maritimes antérieures au XVIIIe siècle. – Paris, 1837. – Т. 4. – 611 p. **43.** Paulsen P. Flügellanz.

Zum archäologischen Horizont der Wiener «sancta lancea» // Frühmittelalterliche Studien. – 1969. – V.3 (289ff.). – P. 289-312. **44.** Primaudaie E. Histoire du commerce de la mer Noire et des colonies genoises de la Crimée. – Paris, 1848. – 404 p. **45.** Pryor J. From Dromon to Galea: Mediterranean Bireme Galleys AD500-1300 // The Age of the Galley. Mediterranean Oared Vessels since pre-Classical Times. – London: Naval Institute Press, 1995. – P. 85-125. **46.** Rezasco G. Armi proibite (Nuovo articolo del Dizionario ital. stor. e amm., 1884) // Giornale ligustico di archeologia, storia e letteratura. – Genova, 1885. – Vol. 12. – P. 90-117. **47.** Rossi G. Glossario medioevale ligure. Appendice // Miscellanea di storia italiana. – 1909. – Vol. 44. – P. 133-218. **48.** Snook G. A. The halberd and other European polearms, 1300-1650. – Brooklyn: Museum Restoration Service, 1998. – 32 p. **49.** Wegeli R. Inventar der Waffensammlung des Bernischen Historischen Museums in Bern. – Bern: Bernischen Historischen Museums, 1939. – Vol. III. (Stangewaffen). – 214 s. **50.** Zanotto F. Vocabolario metodico italiano. – Venezia: per G. Andreola, 1857. – Vol. 2. – 1999 p. **51.** Zwilling A. A tale of two cities: an analysis of factors for Genoese and Venetian expansion during the crusading era; as seen in their naval technology and tradition. – Tampa, 2007. – 71 p.

УДК 94 (369.1). «05»

Ярослав ЯНОВСЬКИЙ

РЕЛІГІЙНІ ВІРУВАННЯ, ОБРЯДИ, ЗВИЧАЇ ТА ПОБУТ ЗАХІДНИХ ГУНІВ У V СТ.

У статті автор розглядає питання, пов'язані з реконструкцією та висвітленням особливостей релігійних вірувань, обрядової практики, звичаїв та побутових відмінностей західних гунів у епоху Великого переселення народів. Наведений матеріал аналізується згідно з даними, які у більшості випадків збереглися в середньовічних англосаксонських, кельтських, германських, угорських та скандинавських міфах, легендах, епосах і переданнях. Крім того, в статті характеризуються найдавніші (архаїчні) традиції, які мали поширення в гунському середовищі й до V ст.

Ключові слова: номада, західні гунни, гунська релігія, гунські обряди, гунські звичаї, гунський побут, Аттіла, гунські міфи, гунські легенди, меч Арея.

Ярослав ЯНОВСКИЙ

РЕЛИГИОЗНЫЕ ВЕРОВАНИЯ, ОБРЯДЫ, ОБЫЧАИ И БЫТ ЗАПАДНЫХ ГУННОВ В V В.

В статье автор рассматривает вопросы, связанные с реконструкцией и освещением особенностей религиозных верований, обрядовой практики, обычаев и бытовых отличий западных гуннов в эпоху Великого переселения народов. Представленный материал анализируется на основе данных, которые в большинстве случаев сохранились в средневековых англосаксонских, кельтских, германских, венгерских и скандинавских мифах, легендах, эпосах и преданиях. Кроме того, в статье характеризуются наиболее древние (архаические) традиции, которые имели распространение в гуннской среде и до V в.